

MENTAL FİİL KAVRAMI VE TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE MENTAL FİİLLER

Savaş ŞAHİN*

Özet

Mental süreçlerin ilk aşaması, algılama sürecidir. Algılama eyleminin görevi, çeşitli duylardan gelen bilgileri beyindeki dil merkezlerine ulaştırmaktır. Dolayısıyla dil süreçlerinin işlevi algılamakla başlamaktadır. Dilin mental sürecinin ikinci aşaması, algıların anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır. Yani çeşitli duylardan gelen bilgiler işleme alınır. Bu aşamada beyinde kodlanmış bilgilerle, dışarıdan gelen bilgilerin bağlantıları kurulur, anlamlama süreci gerçekleşir. Bu süreçten sonra, tepki veya kendini ifade etme süreci başlar. Bu mental sürecin üçüncü ve son aşamadır.

Duygular, düşünceler, algılarla ilgili fiiller genel olarak mental fiiller diye adlandırılmıştır. Mental durum fiilleri çalışmaları çocukların okul öncesi çağı ile ergenlik çağına kadar olan dönemleri kapsar. Kognitif sözcükler (düşünmek, bilmek gibi) içsel durum sözcükleri olarak kategorize edilebilir. Birçok araştırmacı, çocuklardaki kognitif (idrak) sözcüklerin (inanmak, düşünmek, bilmek, hatırlamak, unutmak, tahmin etmek gibi) gelişimini incelemiştir.

Zihin dış ve iç uyaranların, algıların, duyumların ne anlama geldiğini zihinde analiz eder, kavramaya çalışır. İdrak ile ilgili fiillerin temeli düşünmeye dayanır. Mental sürecin en önemli çıktısı idrak fiilleridir. Duygular, biliş ve davranışı etkileyen ve uyumsal fonksiyonları olan temel bir faktör olarak da kabul edilip, bir uyarının yol açtığı genel bir uyarılma hâlinin, bilişsel süreçler tarafından değerlendirilmiş şekli olarak da incelenmiştir. Dünyadaki bütün dillerde duyguları ifade eden fiiller vardır. Kuşku, korku, endişe, sevinme, üzüntü, pişmanlık gibi mental sürecin zihinde meydana getirdiği hissi çıktılar duygu fiilleri olarak kabul edilir. Algılama fiilleri, mental sürecin duylarla ilgili kısmını teşkil eder. İşitme, dokunma, koklama, tatma, görme ifade eden fiiller algılama duygu fiilleridir.

Anahtar Kelimeler: Mental Fiil, Zihin Fiilleri, Algılama Fiilleri, Duygu Fiilleri, Türkmen Türkçesi

MENTAL VERB TERM AND MENTAL VERBS IN TURKMEN TURKISH

Abstract

The first stage of the mental processes is acquisition. The duty of acquiring is to make the knowledge coming from different senses reach language centers in brain. So the function of language processes starts with acquisition. The second stage of the mental process of a language is commenting and understanding perceptions. That is, information coming from the different senses is put into operation. At this stage, connections of knowledge coming from outside and knowledge that is coded in brain and the stage of signification is realized. After this stage, the stage of reaction or self-expression starts. This is the third and the last stage of the mental process.

We call the verbs regarding cognitions, perceptions and feelings that are occurred as the result of a mental process a mental verb. Mental verbs include many cognitive processes. Mental verbs are about cognitions, perceptions

* Okutman; Selçuk Üniversitesi, Çumra MYO, savassahin06@hotmail.com.

and feelings. Another output of the mental process is feelings. Emotions are a characteristic proper to people. Emotions are occurred as the result of a mental process and the beginnings and the effects of emotions differ from person to person.

A mind analyzes the meanings of external and internal stimulus, perceptions and emotions and tries to acquire them. The verbs related to cognition are based on thinking. The most important output of a mental process is cognitive verbs.

Cognitive verbs such as to understand, to think, to want, to forget, to predict and to remember are cognitive outputs of the mental process. Feelings being accepted as a basic factor that have adaptive functions and that effects cognitions and behaviors, have also been analyzed as an evaluated form of a general stimulation lead by a stimulus by cognitive processes. In all languages all over the world there are verbs that express feelings. Emotional outputs that are occurred in mind by the mental processes such as doubt, fear, concern, happiness, sadness, regretment are accepted as emotional verbs.

Acquisition is a main procedure of learning and all mind activities. It is a basis of knowledge. Acquiring only a color or a light of a thing is a nominative sensation. Understanding what shape it is, where it is and what it is besides its color is acquisition. The meaning obtained from this acquisition is a perception. A function of a sensation that is to make a meaning becoming integrated with other sensations and memories understans. Impression and information created by the function of understanding is a meaning and a perception. Sensations are easy meanings and nominative conscience. Hearing and acquiring are the same mental functions. Acquisition verbs constitute a part of a mental process that is related to senses. The verbs that express hearing, touching, smelling, tasting, seeing are sense verbs.

Keywords: Mental Verb, Mind Verbs, Perception Verbs, Emotion Verbs, Turkmen Turkish

Giriş

Bu yazıda mental fiil kavramı açıklanmaya çalışılmış, mental fiillerle ilgili sınıflandırma çalışmalarına yer verilmiştir. Ayrıca Türkmen Türkçesindeki mental fiillerin basit bir sınıflandırma çalışması yapılmıştır. Bilişsel psikoloji, psikolingüistik (psikodilbilim), çocuk psikolojisi alanında çalışan bilim insanları çocukların iç dünyaları ve zihinleriyle ilgili kelimeleri de araştırma konusu yapmışlardır. Daha çok zihinle ilgili kelimelerin neler olduğu ve hangi yaşlarda ortaya çıktığıyla ilgili yapılan araştırmalar gösteriyor ki bu dönem, özellikle bu kelimelerin yeni yeni ortaya çıktığı dönemler olan çocukluk döneminden ergenlik dönemine kadar olan evreyi kapsamaktadır.

Bu araştırmalar özellikle çocuklar üzerinde yapılmakta ve bilim insanları, insanların iç durumuna ve zihin dünyasına ait kelimeleri hangi yaşlarda ve ne maksatla kullanıldıklarını incelemişlerdir. Çocukların algılamaları, duyguları ve idrak ettiği alanlara ait kelimeler genel olarak “mental verb” (mental fiil) terimiyle karşılanmıştır.

Çocukların zihinsel durumlarının araştırıldığı tüm çalışmalarda dil, ölçme aracı olarak kullanılmaktadır. Zihinsel terimlerin tanımlanma yollarından biri de doğal yolla oluşan

konuşmalardır. 2 yaşından itibaren doğal konuşmalarında “düşünmek, bilmek ve hatırlamak” gibi zihin fiillerini kullanmaya başlarlar. Bu terimlerin ortaya çıkması genç çocukların beyinlerinde zihin teorisinin var olduğuna kanıt olarak gösterilebilir (Shatz *vd.*, 1982:302-304).

Çocukların konuşmasındaki bir kelimenin varlığı çocuğun kelimenin arkasındaki anlamsal işlevleri bildiğini göstermemektedir. Çocukların kelime kullanımları yetişkinlerinkine göre farklı anlamda veya eksik anlamda olabilir. Bu yüzden çocuğun zihinsel bilgisinin araştırılması, zihin terimlerinin doğal konuşmada kullanımlarının tanımlanmasından ötesini gerektirebilir. Bir çalışma çocuğun konuşmasında zihin fiillerinin edinimini araştırarak daha ileri düzeyde araştırma yapmıştır. Wellman ve Shatz (1977) 4 yaşlarındaki çocukların konuşmalarındaki zihinsel referanslarla muhabbet amaçlı kullanımları ortaya çıkarmıştır.

Hall ve Booth iç durum kelimelerinin (mental sözcüklerin) şu iç oluşumun devamını göstermek için kullanıldığını ileri sürmüştür: 1. Bir olayı sezgisel olarak kaydetmek 2. Bir olayın tanıdıklığını belirlemek 3. Bir olayı olgulara dayanan bir ağ üzerine yerleştirmek 4. Genel kavramlar arasındaki bağlantıları anlamak 5. Sürecin nasıl işlediğini yorumlamak 6. Olayla ilgili birisinin varsayımlarını belirginleştirmek. Bu düzeylere anılan sıraya göre; algı, tanıma, anımsama, ileri idrak (metacognition) ve değerlendirme olarak bakılmıştır. Bu düzeylerden algı aşamasında konuşmacı algı işini bildirir. İkinci aşama olan tanıma aşamasında, konuşmacı bazı kişi veya kavramlarla, yakınlığı kabul eder. Dördüncü aşama olan anlama aşamasında, konuşmacı kavramsal çatı, mantıklı düşünme veya muhakemeden söz eder. Beşinci aşama olan ileri idrak (metacognition) aşamasında, konuşmacı mental işlerin farkındalığını tartışmaya odaklanır. Altıncı aşama olan değerlendirme aşamasında, konuşmacı durumların gerçekliğiyle ilgili davranış ve inançlardan söz eder (Booth *vd.*, 1994: 413).

Akli durumlara gönderim yapan kelimeler çocuğun zihinsel teorilerinin araştırmalarıyla alakalı olduğu için yoğun deneysel denetlemeye maruz kalmıştır. Bilmek, düşünmek ve hatırlamak gibi terimler bilişsel durumlara direk referans yapar ve fiziksel durumdan farklı olarak çocuğun içsel durumunun farkındalığını değerlendirmede deneysel bir pencere sağlar. Birçok araştırma çocukların anlamsal veya edimsel farklılıkları tanımasını değerlendirerek çocukların zihinsel terimleri anlamasını incelemiştir (Moore *vd.*, 1992: 617-624).

Furrow’a göre, mental anlaşma koşullarında çalışmalar iki yöntemle yapılır: çocukların söz varlığındaki anlaşma koşullarının görünüşlerinin gözlemsel çalışmaları ve çeşitli mental anlaşma koşullarıyla semantik farklılıkları anlamının deneysel çalışmaları. Mental anlaşma koşullarıyla ilgili çalışmalar hatırlamak, düşünmek, bilmek sözcüklerini, çocukların iki ve üç yaşlarında kullanmaya başladığını gösteriyor (Bretherton *vd.*, 1982; Shatz, 1983).

Psikolinguistik ve bilişsel psikolojiyle uğraşan araştırmacılar mental fiilleri daha çok “mental durum sözcükleri” şeklinde adlandırmışlardır. Mental durum sözcüklerinin gelişimi iki sınıfa ayrılabilir. 1. Basit sözcüklerin erken gelişimi “bilmek, düşünmek, söylemek...” 2. Basit sözcüklerin olgunlaşma aşamalarının safhaları. Çocuğun erken gelişim dönemlerinde yapılan birçok araştırma bazı mental sözcüklerin “bilmek, düşünmek, hatırlamak vb.” 2-3 yaşlarında ortaya çıktıklarını göstermektedir.

Çocuklar mental kavramları bilmek, düşünmek, hatırlamak, unutmak, hayal etmek, iddia etmek gibi fiillerin sözlük anlamlarını 3-4 yaşlarında kavramaya başlıyor. Onlar inançlarından önce isteklerini ve duygularını konuşuyorlar.

Mental sözcüklerin kazanımıyla ilgili çalışmalarla ilgili ikinci yaklaşım sözcüklerin “pragmatik” (faydacı) kullanımlarıyla semantik anlamlarının arasındaki farkları incelemektir. Johnson ve Maratsos (1977); Miscione, Marvin, O’Brien ve Greenberg (1978); Wellman ve Johnson (1979); Johnson ve Wellman (1980); Abbeduto ve Rosenberg (1985); Babu (1989); Babu ve Mishra (2000) çocukların özel durumlara ve olaylara uyumu için seçtikleri mental sözcükleri tanımlamaya çalışmışlardır.

Araştırmacılar, niçin mental durum sözcüklerine gereksinim duyduğumuzu sorgulamışlardır. Birincisi, karşımızdakinin mental durumuyla ilgili olduğumuz için bunlara ihtiyaç duyarız. Örneğin; “Yağmur yağacağını düşünüyorum.” deriz. Düşünmek fiilini sosyal adaptasyon ve etkileşim için kullanırız. İkincisi aydın kültüründe gereksinim duyulur. Üçüncüsü kişinin özel durumuyla ilgili olarak düşünce ve konuşmalarında ayrıntılı ve farklı kelimelere gereksinim duymasından kaynaklanır (Babu, 2009: 68-75). Johnson’a göre, (Miscione, Marvin, O’Brien, Greenberg 1978; Wellman ve Johnson 1979) çocukların gelişiminde öğrendikleri idrak fiillerinin dış çevreyle ilgili olduğunu gösterdi. Batılı endüstri toplumları sürekli olarak insanların istek, düşünce, amaç ve duygularla ilgili kullandıkları terimleri çözümlenmeye, anlam vermeye çalışıyor. Araştırmacılar, zekâyı anlamaya, yetişkinlerin yeteneklerini nasıl kazandıklarını göstermek için çocuk gelişimini incelediler (Johnson vd., 1980: 1095-1097).

Bazı araştırmacılar ise çocuğun mental durumuyla ilgili çalışmalarda “zihin teorisi” (mind theory) kavramını kullanmıştır. Haris ve arkadaşları (2005) dilin zihin teorisiyle bağdaştırılmasına sebep olan üç mekanizmayı değerlendirmiş ve şu öneride bulunmuştur: Dilin edimsel yönleri zihin teorisi ile dili alakalandırmada anahtar rol oynamaktadır. Zihinsel durum terimleri, özellikle zihin fiilleri zihin teorisi, sosyal kavrama ve dil arasında bir bağlantı oluşturmaktadır (Hughes vd., 2004).

Mental Fiil Kavramı

İngilizcedeki mental (ruhsal, akılsal, zihinsel, zihni) kelimesi bizdeki zihin kelimesinin karşılığıdır. Zihin iradeli davranışların, duyguların, algılamaların merkezidir. Karakuşçu'ya göre, iradeli davranışlar da bir zihin işlevi ile ortaya çıkar. Duymak, anlamak, hatırlamak, mukayese etmek, dikkat, dinlemek gibi yetenekler ve melekelerin hepsi zihin fonksiyonudur. Zihnin bir uyarı ile etkinlik kazanmasına (işler hâle gelmesine) zihin faaliyeti veya bilinç hâli ve düşünce gibi adlar verilir. Bireyler çevresini kendi anlayış ve düşünme gücüyle değerlendirecektir. Algıları ve olayları değerlendirme, ölçme ve gerçeği bulma işlevinde ölçek, bireyin kendi zihin gücüdür (Karakuşçu, 1999: 74-75).

Bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrak ile, algılamayla, duygularla ilgili fiillere “mental fiil” (zihin fiili) diyoruz. Zihin fiilleri birçok bilişsel süreci içerir. Bilinç, kendimizi ve çevremizi algıların, anıların ve düşüncelerin farkına varacak şekilde gözlemlemeyi; kendimizi ve çevremizi anlamayı; davranışsal ve bilişsel faaliyetleri başlatabilmemizi ve sona erdirmemizi sağlayacak şekilde denetlemeyi içerir. Mental fiiller, bilinçli yapılan eylemleri ifade eder.

Duygularımız, algılarımız, idraklerimiz zihinde şekillenir, değerlendirilir. Anlamlandırma süreci algıyla başlar. Algılama, öğrenmenin ve bütün zihin faaliyetlerinin esas işlemidir. Bilincin kaynağıdır (Karakuşçu, 1999: 70-71). Zihinde şekillenen, değerlendirilen, zihin yardımıyla ortaya çıkan düşünmek, hatırlamak, kavramak, öfkelenmek, üzülme, algılamak gibi duyguların veya algıların, zihinsel işlemlerin çıktıları dış çevreye dil yoluyla aktarılabilir. Çocukların iç dünyasını araştırarak gelişimi izlenen ve ortaya konan mental sözcüklerin ortaya çıkış süreleri ve düzenleri vardır. Mental sözcükler (anlamak, düşünmek, bilmek vs.) belli yaşlarda ortaya çıkar ve değişimini, gelişimini sürdürür. Bir de mental süreçlerin belirli aşamaları vardır.

Dilin mental süreçlerinin ilk aşaması, algılama sürecidir. Algılama eyleminin görevi, çeşitli duyulardan gelen bilgileri beyindeki dil merkezlerine ulaştırmaktır. Dolayısıyla dil süreçlerinin işlevi algılamakla başlamaktadır. Dilin mental sürecinin ikinci aşaması, algıların anlamlandırılması ve yorumlanmasıdır. Yani çeşitli duyulardan gelen bilgiler işleme alınır. Bu aşamada beyinde kodlanmış bilgilerle, dışarıdan gelen bilgilerin bağlantıları kurulur, anlamlandırma süreci gerçekleşir. Bu süreçten sonra, tepki veya kendini ifade etme süreci başlar. Bu mental sürecin üçüncü ve son aşamasıdır. Yani dilsel etkinliğin bu aşamasında algılanan bir durum karşısındaki kişinin verdiği tutum sergilenecektir (Viberg, 2001: 1294).

Algıyla başlayan süreçte dış dünyadan alınan veriler zihinde anlamlandırılır ve dil yardımıyla kelimelere dökülür. Algıladığımız her şey, duygularımız, düşüncelerimiz,

isteklerimiz vs. her şey dilde bir kavrama ad olur. Mental sürecin ilk aşaması olan duyumların zihinde anlamlandırılmasını ifade eden fiiller *algılama fiilleri* olarak kabul edilebilir. Algılama fiilleri dokunmakla (dokunmak, değmek vb.), işitmekle (işitmek, duymak vb.), koklamakla (koklamak, koku almak), tatmakla (tatmak), görmekle (görmek, bakmak vb.) ilgili fiillerdir. Mental süreç sonucunda ortaya çıkan tepkisel davranışlar ise çeşitli sözcüklerle dile getirilir.

Alogan'a göre duygular, biliş ve davranışı etkileyen ve uyumsal fonksiyonları olan temel bir faktör olarak da kabul edilip, bir uyarının yol açtığı genel bir uyarılma halinin, bilişsel süreçler tarafından değerlendirilmiş şekli olarak da incelenmiştir (Alogan, 1999: 192).

Öfkelenmek, üzülmek, korkmak, sevinmek gibi duygular mental sürecin sonunda ortaya çıkan tepkisel duygulardır. Mental süreç sonucunda ortaya çıkan duygu durumlarını ifade eden fiillere duygu fiilleri denir. İdrak fiilleri ise zihnin anlamlama faaliyetleri sonucu ortaya çıkan fiillerdir (anlamak, düşünmek, bilmek, hatırlamak vs.). Özellikle fonksiyonel gramer çalışmaları yapan araştırmacılar mental fiilleri çeşitli bakımdan sınıflandırmışlardır.

Mental fiillerin fonksiyonel ayırımında genel olarak *algılama (perception)*, *etki (effection)* ve *idrak (cognition)* şeklinde bir ayırım görülmektedir. Halliday'e göre mental sürecin (mental process) kategori anlamı "sezme"dir. Dolayısıyla mental sürecin alt gruplarından algılamanın kategori anlamı "görme" (seeing) etkilemenin kategori anlamı "hissetme" (feeling), idrakin kategori anlamı "düşünme"dir (Halliday, 1990: 131). Goatly de Halliday'in mental sürecinin *düşünme (cognition)* ile ilgili, *duygularla ilgili (affection)*, *hissetme ve algılama* ile ilgili olmak üzere üç yönde ortaya çıktığına dikkat çekmiştir (Goatly, 1997: 87).

William mental fiilleri; *hatırlama, fark etme, algılama, bilme, ümit etme, ummak, istemek, niyet etmek, inanmak, hoşlanma* gibi durumları ifade eden durumlar olarak tanımlar. Mental fiiller, alternatif olarak *psikolojik fiiller* diye de adlandırılabilir (William, 2009: 37). Leech, mental fiillerin; karar vermek, keşfetmek, okumak, çözmek, çalışmak gibi bilişsel aktiviteler ifade ettiğini belirtir. Diğer yandan, durağan bilişsel anlamlar ifade eder: İnanmak, şüphe etmek, bilmek, hatırlamak, anlamak gibi. Birçok fiil, hoşlanmak, korkmak, sevmek, istemek gibi tavır ve duyguları ifade eder (Leech vd.,1999: 361-364). Lock "Functional English Grammar" isimli fonksiyonel dil bilgisi kitabında zihinle ilgili olarak algılamaları *a. Duygu süreçlerindeki algılamalar*: Duygu süreçlerinde algılananlar genellikle; "thing, situation ve fact" olay, olgu, bir şey veya durum olur (sevmek, nefret etmek, üzülmek), *b. İrade, istem sürecindeki algılamalar*: İrade ve istem sürecinde algılananlar genellikle düşünce ve istek olur. İdrak sürecindeki algılamalar "inanmak, farkına varmak, niyetlenmek" gibi fiillerdir. *c. İrade ve istem sürecindeki algılamalar "düşünceler ve istekler"* şeklinde üç gruba ayırır.

Lock, mental fiilleri “zihinsel işlem sözcükleri” diye adlandırır (Lock, 1999: 103-110). Türk dilindeki mental fiiller konusunda ilgili çalışmalardan biri, Özen Yaylagül’ün “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller” adlı makalesidir. Yaylagül bu çalışmada mental fiilleri “1. Duyu Fiilleri 2. Duygu Fiilleri 3. Anı ve Uslamlama Fiilleri 4. Açıklama Fiilleri” şeklinde dört gruba ayırmıştır.

Douglas Biber, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan’ın ortak çalışması olan *Grammar of Spoken and Written English* adlı dil bilgisi kitabında fiiller kısmında fiiller anlamlarına göre sınıflandırılırken üçüncü maddede mental fiiller “*düşünmek, sevmek, bilmek, istemek, karar vermek, çalışmak, inanmak, hissetmek, nefret etmek, tercih etmek...*” şu şekilde tanımlanmıştır: Mental fiiller fiziksel eylem içermez ve anlamsal bir role sahiptir. Mental fiiller iletişimin algılanması (okumak, işitmek), çeşitli duygusal durumlar, tutum istek ve arzular (sevmek, istemek), bilişsel durumlar (düşünmek, bilmek) içerir (Biber vd., 2004: 362-364).

Melek Erdem V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı’nda sunmuş olduğu “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişimleri” adlı bildirisinin teorik kısmında, mental fiiller konusunu bağlantılı dil bilgisi yaklaşımıyla ele almış ve mental fiilleri *algılama (perception), etki (affection) ve idrak (cognition)* fiilleri şeklinde gruplandırmıştır. Erdem’e göre, *algılama (perception) fiillerine örnek olarak gör-, eşit-, duy- gibi duyu organlarıyla gerçekleştirilen fiiller; etki (affection) fiillerine; duygularla veya olayların veya durumların insanlar üzerinde bıraktıkları etkilerle ilgili beğen-, hâlâ-, gork-, gibi fiiller; idrak (cognition) fiillerine ise pikirlen-, fikir et-, oylan-, düşün-, bil-, añ- gibi fiiller* örnek olarak gösterilebilir (Erdem, 2004: 939-947).

Levin’in “English Verb Classes and Alternations” (İngilizcede Fiil türleri ve Alternatifleri) adlı çalışmasında mental fiiller başlı başına ele alınmamakla birlikte mental fiilleri; *algılama fiilleri (verbs of perception) gör-, işit-, kokla-, tad al- gibi; duygularla ilgili fiiller (görme fiilleri / see verbs), keşfet-, incele-, araştı-, gibi; gözlem fiilleri (sight verb), göz at-, bak- gibi; gözetleme fiilleri (peer verbs), hisset-, kokla-, seslen- gibi; uyarı fiilleri (stimulus subject perception verbs); psikolojik durum fiilleri (verb of desire) iste-, arzu et-, ihtiyaç duy-gibi çeşitli başlıklar altında incelemiştir (Levin, 1993: 185-187). Croft mental fiillerin aynı zamanda *psikolojik durum fiilleri (psych verbs)* olarak da bilindiğini belirterek, *algılama (perception), idrak (cognition) ve duygu fiilleri (emotion)* olmak üzere üç türünden söz etmiştir (Croft, 1993: 55).*

Türkmen Türkçesi gramerlerinde fiiller genel olarak *asıl işlikler (basit fiiller), yasama işlikler (türemiş fiiller) ve goşma işlikler (birleşik fiiller)* şeklinde sınıflandırılmıştır (Baylıyev,

1981: 71-128). Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi fiillerin semantiği üzerine çalışmalar oldukça azdır. Türkmen dilcilerinin bazıları ise kısıtlı da olsa fiil sınıflandırma çalışması yapmışlardır. Türkmen dilci Arnazarov, Türkmen ve Türkiye Türkçesinin ortak fiillerinin oluşturduğu çalışmasında leksik-semantik bir gruplandırma yapmış ve kitabında mental fiillerden bahsetmemekle birlikte konumuzla ilgili fiilleri 1. Görüş fiilleri: görmek, bakmak, “seretmek” (seyretmek), göz atmak, göz dikmek vb., 2. Nutuk fiilleri: “diymek” (demek), “sözlemek” (söylemek), “soramak” (sormak), 3. Duyuş ve düşünme fiilleri: “duymak, sızmak” (sezmek), “anmak” (anmak) vb. şeklinde sınıflandırmıştır (Arnazarov 2004: 193- 194).

Berdi Sarıyev de 1998’de yayımlanan *Türkmencenin Grameri* adlı kitabında mental fiil kavramından bahsetmezken konumuzla ilgili fiilleri gör-, bak-, seret-, gara-, gözle,- göz gezdir-gibi gözlem anlatan; pikirlen-, oylan-, düşün-, fikir et-, çak et-, gibi düşünce, fikir anlatan; eşit-, duy-, dinle-, gulak sal- gibi işitme ve his anlatan; garşı al-, tanış-, hoşlaş-, görüş- gibi nezaket anlatan fiiller şeklinde sınıflandırmıştır (Sarıyev, 1998: 45-48).

Mental fiiller genel olarak 1. İdrak Fiilleri 2. Duygu Fiilleri 3. Algılama Fiilleri şeklinde üç grupta sınıflandırılabilir.

1. İdrak Fiilleri

Mental fiillerin bir grubunu teşkil eden idrak fiilleri, daha çok “cognitive verb” (idrak fiilleri) başlığı altında incelenmiştir. Kognitif fiilleri (idrak fiilleri) çalışmak, kognitif fiillerin kazanımını zihin kuramının (theory of mind) gelişmesiyle ilgili olduğu için de önemlidir. Kognitif fiiller, çocukların zihinsel dünyalarının bütün yönlerini tanımlar. Çocuklar; denetleme, dönüştürme, kurma, düzeltme ve iç mental durumlarının anlamını açıklamak için kognitif fiilleri kullanabilir. Bu sebeple, kognitif fiillerin kazanımını anlamak araştırmacılara zihin gelişimi çalışmalarında ışık tutabilir. Çocuğun farklı kognitif fiilleri anlaması üzerine yapılmış birçok çalışma vardır: (Abbeduto & Rosenberg, 1985; Beeghly, Bretherton & Mervis, 1986; Johnson & Maratsos, 1977; Mac Namara, Baker & Olson, 1976; Moore, Bryant & Furrow, 1990; Olson & Astington, 1990; Scholnick, 1987; Shatz, Wellman & Silber, 1983; Wellman & Estes, 1987). Bu çalışmalar çocukların 3 yaşlarında iç durum “mental durum” kelimelerinin bazı tiplerini ayırt etmeye başladıklarını göstermektedir. İdrak fiilleri üzerine yapılan çalışmalarda şu sonuçlara ulaşılmıştır: İdrak fiilleri, girdi işlevlerinden (bir şeye dikkat etme ve görme gibi) ilerleyen ve anı işlevlere (anımsama) gibi ve çıktı işlevlere (karar verme ve açıklama gibi) bilgi süreci diye adlandırılan bir boyuta dönüşür. İdrak fiilleri, bilgiye dayalı veya kavramsal zorluk yanılsamasına göre düzenlenir (Booth vd., 1995: 530-533).

Düşünme tamamen zihinsel bir eylemdir. Düşünüp taşınma, umma, karar verme, imgeleme, hatırlama, merak etme, ölçüp biçme, niyetlenme, inanma, derin düşünme, anlama, çıkarım yapma, ön görme, iç gözlem yapma, hep düşünme kavramı altında yer alan olgulardır (Gödeleli, 2011: 7). İdrakle (cognition) ilgili fiillerin temeli düşünmeye dayanır. Hatırlamak, kavramak, karar vermek, kaygılanmak, anlamak, istemek vb. zihinle ilgili faaliyetlerin temelinde düşünme vardır. İngilizcede “cognition verb” terimiyle adlandırılan bu terime biz idrak fiilleri demeyi uygun gördük. Cognition sözcüğünün kelime anlamı “bilgi, bilgi, bilme, kavrama, anlama, zihinsel, bilişsel” şeklinde açıklanmıştır (www.tureng.com). Anlama, bilme, düşünme, karar verme, inanma, fark etme, ayıt etme, niyet, istek, tasarlama, arzu, hayal, dikkat etme, onaylama, seçme, çıkarımda bulunma, öğüt, tahmin, unutma, hatırlama ifade eden fiiller idrak fiilleri grubuna girer.

Kognitif sözcükler (düşünmek, bilmek, anlamak gibi) içsel durum sözcükleri olarak kategorize edilebilir. Birçok araştırmacı, çocuklardaki kognitif (idrak) sözcüklerin (inanmak, düşünmek, bilmek, hatırlamak, unutmak, tahmin etmek gibi) gelişimini inceledi. Ancak, üniversite ve lise öğrencileri daha karmaşık kognitif sözcüklere (yorumlamak, anlamak, karar vermek, farz etmek gibi) ve eksik eylemlere sahipler (Booth, 1994: 413).

Yaylagül, idrak fiilleri olarak ele aldığımız fiilleri “Anı ve Uslamlama Fiilleri” başlığı altında incelemiştir. Duyma eylemleri yoluyla elde edilen girdinin beyinde yerleştirilmesi, saklanması ve bu yolla gerektiğinde daha ileri uslamlama için çağrılmasını anlatan bir bölüm eylem bu grup içinde değerlendirilebilir. Anı fiilleri bellekle ilgilidir. Uslamlama fiilleri şematize edildiğinde oluşan görüntü içinde birey durgundur. Kendi içine dalmış ve sessizce konuşmaktadır. Bu sırada konuşmacı şemada görülemez; hareket onun zihninde gerçekleşmekte ve dışarıdan biri tarafından gözlenememekte, yalnızca durgun tavrı dikkate alınarak hissedilmekte, sezilmektedir. Yaylagül, sakın- (düşünmek), ö- (düşünmek), yanıl- (yanılmak), unıt- (unutmak) gibi fiilleri anı ve uslamlama fiilleri başlığı altında incelemiştir (Yaylagül, 2005: 35-43).

Kuliev, idrak fiillerini düşünme (cognition) fiilleri ana başlığı altında iki gruba ayırmıştır: 1. *Düşünme Sürecini Anlatan Fiiller*: oylan- (düşün-), hatırında tut-, hatırından çık-, hatırına gel- 2. *Düşünme Faaliyetinin Sonucunu Anlatan Fiiller*: oyla- (düşünmek), san-, inan- (inanmak), anla- (anlamak), yanlış- (yanılmak), yadsı- (inkâr etmek), bil- (bilmek), tanı- (tanımak), belle- (bellemek), özleşdir-, övren- (öğren-), kavra-, oka- (okumak), yaz- (yazmak), gaytala- (tekrarlamak) (Kuliev, 1998: 38-41).

Temeli düşünmeye dayalı olan idrak (cognition) fiilleri şu alt gruplara ayrılabilir:

1.1. Anlama ifade eden fiiller: anlamak “anlamak, kavramak, bilmek, duymak, sezmek, sezinlemek, hissetmek”; **añmak** “1. Anlamak, 2. sezmek, duymak, bilmek”; **añırmak** “sezmek, tanımak, anlamak, 2.işitmek, duymak, 3. fark etmek, görmek”; **akıl çatmak** “bir şeyi anlayabilmek, akılı ermek, akılı kesmek.”; **akıl yetirmek** “akıl erdirmek, anlamak.”...

1.2. Düşünme ifade eden temel fiiller: oylanmak “düşünmek”; **oy etmek** “düşünmek”; **oya çümmek** “düşünceye dalmak.”; **öymek** “düşünmek, sanmak, zannetmek, tahmin etmek”; **payhaslanmak** “akıl erdirmek, düşünmek, mantık, sağduyu sahibi olmak, anlamak.”; **pikirlenmek** “düşünmek”; **pikir etmek** “düşünmek, aklından geçirmek.”; **pikir övürmek** “ölçüp biçmek, düşünüp taşınmak, inceden inceye düşünmek, çok ayrıntılı düşünmek, konuyu bütün yönleriyle inceleyip ona göre davranmak, iyice düşünmek, tartışmak.”...

1.3. İstek ifade eden fiiller: niyet etmek “istemek”; **niyetlemek** “niyet etmek, istemek.”; **arzu etmek** “istemek”; **can etmek** “Çok istemek”; **dilemek** “1. İstemek, 2. dilemek, arzu etmek, 3. fiyatta pazarlık önermek, pazarlık etmek”; **dileg etmek** “İstemek, rica etmek”...

1.4. Hayal ifade eden fiiller: hıyal etmek “istemek, arzu etmek, hayal etmek.”; **hıyallanmak** “bir işi ya da bir şeyi yerine getirmeyi hayal etmek, istemek.”; **hıyal yöretmek** “hayal kurmak”...

1.5. Tahmin ifade eden fiiller: çaklamak “1. tahmin etmek, tasavvur etmek, 2. şüphelenmek.”; **çak etmek** “tahmin etmek, aklından geçirmek, düşünmek, varsaymak.”...

1.6. Unutma ifade eden fiiller: unutmak “Unutmak.”, **yadıından çıkmak** “unutmak.”, **yaddan çıkmak** “akıldan çıkmak”...

1.7. Hatırlama ifade eden fiiller: yada salmak “hatırlamak, hatırına getirmek.”; **yadına düşmek** “hatırlamak, hatırına gelmek, aklına gelmek.”; **yatlamak** “hatırlamak”...

2. Duygu Fiilleri

Duygu bir yaşantı veya hisse ilişkin farkındalık ve diğerlerince gözlenebilen davranışımızda sergilenen ifadedir (Clifford, 1984: 222-224). Duygular, biliş ve davranışı etkileyen ve uyumsal fonksiyonları olan temel bir faktör olarak da kabul edilip, bir uyarının yol açtığı genel bir uyarılma halinin bilişsel süreçler tarafından değerlendirilmiş şekli olarak da incelenmiştir (Richard, 1999: 192).

İnsanlarda bilinç haline gelen duygular bize; düşünmek, planlamak, karşılaştırmak, fikir geliştirmek, karar vermek gibi çok karmaşık eylemlerin gerçekleştirilmesinde yardımcı olmaktadır (Vester, 1997: 25-27). İnsanın düşüncesini, tasarım gücünü başlatan, geliştiren,

sürdüren duygu durumudur. Elem ya da haz veren duygu durumları düşüncenin, tasarının, olumlu ya da olumsuz yönde olmasında önemli rol oynar. Düşünce sürecinde, bireye özgü anılar, deneyimler, yaşantılar, duygular, imgeler, tasarımlar yer alır (Köknel, 2003: 367). Çevresel tepkiler sonucunda kişide farklı tepkiler ve bunun sonucu olarak da farklı duygu durumları meydana gelir. Mental sürecin çıktılarında biri de duygulardır. Olayların, durumların, yaşantıların insanların iç dünyasında, zihninde uyandırdığı izlenim ve bunun duygularla ilgili zihinsel çıktıları duygu fiilleridir. Kişide, çevredeki uyarıcıların veya olayların etkilerine, zihindeki bilişsel değerlendirmelere bağlı olarak olumlu ya da olumsuz duygu durumları oluşabilmektedir. Bu tepkiler de farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir.

Duygu fiilleri mental fiillerin bir grubunu teşkil eder, mental etkinliğin ikinci aşamasını oluşturur. Düşünme, duygu, bilme gibi kavrama (cognitive) alanları arasında bir örtüşüklük vardır (Yaylagül, 2005: 20). Dış uyaranlardan gelen etkiyi duyarlarla alma ve bunlara tepki vermeyi ifade ederler. Duygusal yanıt fiili diye de adlandırılırlar. Duygusal yanıt beklentilerin gerçekleşmemesi, durgun giden yaşama tepki, durgun yaşamdaki olumlu ve olumsuz gelişmeler, saygınlığın artması veya azalması, beklenmedik durum karşısında kafa karışıklığı, başkalarına karşı güvenin yitirilmesi, beklenmedik bir durumla karşılaşma, beklenmedik bir durum karşısında tepkisizleşme, olumsuzluğu engelleme çabası, olumsuz durumdan çıkamama düşüncesi, olumsuz bir durumdan kaçma duygusu, başka bir varlığa karşı güçlü olumlu veya olumsuz duygular, başka bir varlığa bağlanma, başka bir varlığın beklenmedik olumsuz hareketi gibi etkilere bağlı olarak ortaya çıkar (Yaylagül, 2011: 101).

Hatice Şirin User *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi* adlı kitabında duygularla ilgili fiilleri “*Duygu, Zihin Fiilleri*” başlığı altında incelemiştir. User’in yazıtlarda tespit ettiği duygu fiilleri (Ruhsal Durum) şunlardır: basın- (çekinmek, baskı altında olduğunu hissetmek), buñad- (sıkılmak), bunsuz bolmak (sıkıntısız olmak, huzurlu olmak), kızmak (kızmak, öfkelenmek, hiddetlenmek), korkmak (korkmak), ögir- (sevinmek), ögün- (övünmek, kıvanmak, kıvanç duymak), ökünmek (pişman olmak, canı sıkılmak), ölmek (çok sıkıntı veya acı çekmek), sakınmak (endişelenmek, kaygılanmak), säbinmek (sevinmek), tãgmek (hasetlenmek, kıskanmak), tormak (çok sıkıntı veya acı çekmek), ürmek (ürkmek veya korkmak), yit- / yet- (çok sıkıntı veya acı çekmek) (User, 2008: 351-354).

Kuliev, duygu fiillerini mental fiiller ana başlığı altında incelemiştir. Duygusal durum fiillerini (affection), 1. Nesnenin Karamsar Ruh Halini Anlatan Duygu Fiilleri: gaygılanmak (kaygılanmak), gamlanmak-, gahırlanmak, gınanmak (üzülmek), öykelemek (öfkelenmek), alcıramak (şaşırmak)... 2. Bastırılmış Fiziksel ve Ruhsal Durumdan Olumlu Dinç Duruma Geçiş Anlatan Fiiller: ruhlanmak, höveslenmek (cesaretlenmek), açılış- (açılmak) 3. Yüksek

ruh halini ve Onun Kazanımlarını Anlatan Fiiller: şatlanmak (sevinmek), beğenmek (sevinmek)... 4. Korku, Endişe, Memnuniyetsizlik, Sevinç vs. Nedeniyle Oluşan Heyecanı Anlatan Fiiller: birahatlanmak (heyecanlanmak), dazarılmak, gaharlanmak, öykelemek (öfkelenmek) şeklinde sınıflandırmıştır (Kuliev, 1998). Türkmen Türkçesinde mental fiillerin diğer gruplarında olduğu gibi bir duygu durumunu anlatan birden çok fiilin olduğu görülmektedir. Türkmen Türkçesindeki duygu fiilleri aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

2.1. Kuşku ve şüphe ifade eden fiiller: münkirlilik etmek (şüphelenmek), **şübhelenmek** (şüphelenmek)...

2.2. Sevgi ifade eden fiiller: halamak (sevmek, beğenmek, hoşlanmak), **söymek** (1. birini sevmek, birine âşık olmak 2. bir şeyi istemek, arzulamak)...

2.3. Öfkelenme ifade eden fiiller: gaharlanmak (kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek, kahırılanmak), **öykelemek** (öfkelenmek), **gahar etmek** (öfkelenmek, kızmak)...

2.4. Kaygı, endişe, telaş ifade eden fiiller: gayğılanmak (1. kaygılanmak, kederlenmek, üzülme 2. endişe etmek, endişelenmek) **yürek çişirmek** (endişelendirmek, endişeye sokmak, kaygılandırmak) **zovzuldamak** (telaşlanmak, endişelenmek)...

2.5. Korku ifade eden fiiller: gorkmak (1. korkmak, ürkmek. 2. çekinmek, korkmak), **hayıkmak** (birinden ya da bir şeyden çekinmek, korkmak, ürkmek, bir şeye şaşırma, irkilmek) **üüşenmek** (ürkmek, korkmak, çekinmek)...

2.6. Şaşırma ifade eden fiiller: çaşırma (kendini kaybetmek, şaşırma), **çaşmak** (şaşırma, kendini kaybetmek, ne yapacağını bilememek, şaşkına dönme, bayılmak), **añk-tañk bolmak** (şaşırma)...

2.7. Üzüntü ifade eden fiiller: arman çekmek (ah çekmek, üzülme, pişmanlık duymak, pişman olmak), **gama batmak** (aşırı derecede üzülme) **gınamak** (yüreği sızlamak, üzülme, kederlenme, pişman olmak)...

2.8. Utanma, çekinme ifade eden fiiller: çekinmek: (1. çekinmek, sıkılmak 2. korkmak, ürkmek), **hum yalı gızarmak** (testi gibi kızarmak, çok utanmak) **utanmak** (utanmak, çekinmek)...

2.9. Pişmanlık ifade eden fiiller: ahmır çekmek (pişman olmak, hayıflanmak), **ökünmek** (of çekmek, hayıflanmak, üzülme, pişman olmak, yüreği sızlamak), **puşmana gelmek** (pişman olmak)...

3. Algılama Fiilleri

Algı; duyu organlarımızca taşınan duyuşsal verileri örgütleyerek, yorumlayarak, insanoğlunun çevresindeki nesne ve olaylardan oluşan uyarılara anlam verme sürecidir (Arkonaç, 2005: 65-69). Clifford'a göre algılama, değişik duyu organlarımızın sayesinde, dış dünyadan gelen uyarıların, bilgilerin ve kendi bünyemizdeki hareket ve pozisyonun anlaşılmasıdır (Clifford, 1995: 54).

Algılama, öğrenmenin ve bütün zihin faaliyetlerinin esas işlemidir. Bilincin kaynağıdır. Bir nesnenin yalnız rengini veya ışığını almak bir yalın duyumdur. Renkleriyle birlikte şeklini, nerede ve ne olduğunu anlamak da algılamaktır. Bu algılamaktan elde edilen anlam da algıdır (Karakuşçu, 1999: 70-71).

Algılama, duyu organlarını uyararak nesnelere, niteliklerin veya olayların farkında olunmasıdır. Mesela; kötü kokan bir odaya girdiğinizde odanın koktuğunu anlamak *algılamak*, kötü koktuğunu anlamak ise *algıdır*. Zihinsel faaliyetler algıyla başlar. Çevreden alınan bilgiler, veriler zihinde işlenir, yorumlanır, düzenlenir ve daha sonra dil yoluyla kelimelere dökülür. Algı, zihin ve dil birbirleriyle sıkı bir bağ içerisindedir. Algı zihinsel işlemlerin başlatıcısı olduğu için zihinle ilgili fiillerin temelini algı fiilleri oluşturur. Çevrenin ilk algılanması beş duyu organlarıyla olur.

Bilişsel faaliyetler algılamayla başlar diyebiliriz. Algılamayla başlayan mental süreç anlamlandırılmayla sona erer. Algılama görerek, tadarak, işiterek, dokunarak, koklayarak gerçekleşir. Algılama dış uyarılara anlam verme sürecinin en önemli ve ilk kısmını teşkil eder. Bir göstergenin algılanması söz konusu ise, mutlaka bir anlamın da algılanması söz konusudur (Guiraud, 1999: 31). Geleneksel duyu türlerinin temel alanı, dış dünya hakkındaki temel ve doğrudan bilgi kaynağımızı oluşturan görme, işitme, dokunma, tat alma ve koklama gibi beş türle ilgilidir (Viberg, 2001: 1295).

Algılama fiilleri, dış dünyayı anlamamıza yardımcı olan duyu organlarımızla zihne gelen uyarıların dilde fiillerle ifade edilmiş şeklidir. Algılama fiilleri dokunmakla (dokunmak, değmek vb.), işitmekle (işitmek, duymak vb.), koklamakla (koklamak, koku almak), tatmakla (tatmak), görmekle (görmek, bakmak vb.) ilgili fiillerdir.

Herkes, aynı nesne, hareket ve olayı farklı bir şekilde algılar; çünkü geçtikleri yollar farklıdır. Hatta aynı kişinin değişik yer ve zamanlardaki algılamaları farklıdır (Karaağaç, 2008: 155-156). Her algı süreci bir yandan duyuşsal niteliklerimizle sıkı sıkıya bağlantılı olurken, beri yandan algılarımızın her biri de bizim tüm kişiliğimizden etkilenir. İnsanın kişilik yapısı da algının niteliğini etkiler (İlal, 1984: 20-33). Ömüraliyeva'ya göre, duyu fiillerinin en önemli ve

ilk basamağı görmektir. Duyuları adlandırmanın ikinci basamağı, tanımadır. Bu aşamada insan algılananlar üzerinde yorumlar yapar, karşılaştırır, çeşitli isimleri aynı veya farklı durumlara sokarak değerlendirir, ortak noktaları ve farklılıkları belirler, hatta ortak noktada olanların da bazılarının ayırıcı özelliklerini tespit eder vs. Tanımının en son aşaması da, anlamlandırmadır. Bu süreç, sezme, fark etme, hatırlama gibi zihinsel aktivitelere bağlı olarak gerçekleşen, dış dünyadaki isimlerin, nesnelerin, olguların anlamını, onların arasındaki ortak noktaları veya farklılıkları ortaya koyan düşünme formülüdür (Ömüraliyeva, 2001: 13).

Algılama fiilleri bazı araştırmacılar tarafından duyu fiilleri olarak da ele alınmıştır. Kamchybekova, Kırgız Türkçesinde duyu fiilleri çalışmasında duyu fiillerini *I. Temel duyu fiilleri* (1. Görme duyu fiilleri 2. Dokunma duyu fiilleri 3. Tat alma duyu fiilleri 4. Koku alma duyu fiilleri 5. İşitme duyu fiilleri) *II. Birleşik duyu fiilleri* olmak (1. Sezgi fiilleri (sezmek, hissetmek, farkına varmak) 2. Vücut durum duyu fiilleri (içi ezilmek, canı boğazına gelmek)) şeklinde iki gruba ayırmıştır (Kamchybekova, 2011: 100).

İngiliz dil bilimcisi Levin, duyu fiillerini *algılama fiilleri* olarak ele almış ve algılama fiilleri olayların gerçek algılanmasını betimler diye tanımlamış ve örnek olarak da gör-, işit-, tat al-, incele-, göz at-, bak-, kokla- hisset-, seslen- vs. gibi fiilleri sıralamıştır (Levin, 1993: 185-187). Duyu fiilleri, çevremizde istemli veya istemsiz olarak gerçekleşen uyaranların algılanmasını sağlayan eylemlerdir.

Duyu fiilleri hakkında diğer bir tanımlama Türk dil bilimcisi Özen Yaylagül'e aittir: "Bu fiiller, mental etkenliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdilerin toplanması işlerini gösterir. Dolayısıyla idrak etme sürecinin başlatıcısıdır" (Yaylagül, 2005: 24).

Yaylagül çalışmasında algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme olarak belirlenen Booth ve Hall'in yaklaşımlarını şu şekilde vermiştir: Birinci algı aşamasında, konuşmacı algı işini bildirir. İkinci aşama olan tanıma aşamasında, konuşmacı bazı kişi veya kavramları tanıır. Üçüncü aşama olan anımsama aşamasında, konuşmacı anımsadığı olgulara dayalı bilgiden söz eder. Dördüncü aşama olan anlama aşamasında, konuşmacı kavramsal çatı veya mantıklı düşünme veya muhakemeden söz eder. Beşinci aşama olan ileri idrak aşamasında, konuşmacı mental işlerin farkında olduğunu tartışmaya odaklanır. Altıncı aşama olan değerlendirme aşamasında, konuşmacı durumların gerçekliğiyle ilgili davranış ve inançlardan söz eder (Yaylagül, 2005: 22).

Dil bilimci Kuliev algılama fiillerini, mental fiillerinin bir grubu olarak ele almış ve dört alt gruba ayırmıştır. Kuliev'in yapmış olduğu bu sınıflandırma şöyledir:

1. Görsel algılama fiilleri: gör-, bak-, seyret-

2. İşitsel algılama fiilleri: işit-, dinle-, kulak ver-
3. Koku alma algılama fiilleri: kokla-, kok-
4. Tat alma algılama fiilleri: tat-, tadına bak- (Kuliev 1998: 35-36)

Türkmen Türkçesinde de algılama fiilleri şu şekilde gruplandırılabilir:

3.1. Görsel algılama fiilleri: bakmak (1. Bakmak 2. Beslemek, yetiştirmek 3. Gözetmek, göz kulak olmak), **garamak** (1. Bakmak 2. İzlemek, biriyle ilgilenmek 3. İlgili olmak, ilgilendirmek, bağlı olmak 4. Bakmak, incelemek), **görmek** (1. Görmek 2. Görmek, anlamak, bilincine varmak, saymak, farz etmek, birini görmek, biriyle karşılaşmak), **gözlemek** (1. Aramak, araştırmak. 2. Bakmak, seyretmek, izlemek), **seretmek** (1. Bakmak, birine bakmak, ilgilenmek. 2. Birine bakmak 3. İncelemek, gözden geçirmek)...

3.2. İşitsel algılama fiilleri: eşitmek: (1. işitmek 2. duymak 3. bir haberi bilmek, işitmek, duymak 3. dinlemek 4. topluluk önünde bir şeyin kesin sebebini anlamak, öğrenmek veya ortaya çıkarmak 5. onaylamak, doğrulamak), **duymak** (1. duymak, hissetmek 2. sezmek, önceden bilmek)...

3.3. Tatma ile ilgili algılama fiilleri: datmak (1. tatmak, bir şeyin tadına bakmak 2. bir şeyler yemek 3. denemek, başından geçirmek)...

3.4. Koklama ile ilgili algılama fiilleri: ısı almak (koku almak), **ısgamak** (koklamak)...

3.5. Dokumakla ilgili algılama fiilleri: degirmek (1. dokunmak, el sürmek. 2. isabet ettirmek. 3. Kirletmek), **ellemek** (1. Elini birine ya da bir şeye değmek, bir şeyi eliyle tutup görmek 2. Namusa el sürmek)...

Sonuç

Fiiller, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durum bildirirler. Türkmen ve Türkiye Türkçesinde fiillerle ilgili birçok çalışma yapılmış, fiiller çeşitli yönlerden incelenmiştir. Türk dili üzerinde çalışanlar, fiilleri bildirdikleri özelliklere göre yapı, içerik, anlam, kılınış ve çatı gibi çeşitli bakımlardan incelemişlerdir. Türkiye Türkçesinde fiillerin semantik sınıflandırma çalışmaları yok denecek kadar azdır.

Türkmen Türkçesindeki fiillerle ilgili sınıflandırma çalışması da birkaç çalışmadan ibarettir ve oldukça yetersizdir. Fiiller birçok bakımdan sınıflandırılabilir. Bu çalışmada özellikle bilişsel psikoloji ve çocuk psikolojisiyle uğraşan araştırmacıların ortaya koyduğu bir kavram olan mental fiil kavramı üzerinde durulmuştur. Mental fiiller bir diğer adıyla zihin

fiilleri kavramıyla zihnin idrak, duygu, algılama alanını ilgilendiren fiilleri ifade ederiz. Zihin algılamayla başlayan süreçte çevreyle olan ilişkilerini yürütmek ve düzenlemek adına mental fiilleri kullanır. Yapılan çalışmalarda çocukların mental fiilleri en erken 3-4 yaşından itibaren kullanmaya başladığı tespit edilmiştir. Eski Türkçe Dönemi de dâhil olmak üzere Türkçenin mental fiiller bakımından oldukça zengin olduğu görülür. Zihinle ilgili bir kavram birden fazla fiille ifade edilmiştir.

Türkmen Türkçesinde mental fiiller a. İdrak fiilleri b. Duygu Fiilleri c. Algılama Fiilleri olarak üç grupta toplanabilir. Türkmen Türkçesindeki idrak fiillerinde özellikle anlama ve düşünme ifade eden fiillerin sayıca fazlalığı dikkat çekicidir. Anlamak fiili Türkmen Türkçesinde anlama ifadesinin yanında “kavramak, bilmek, sezmek” gibi zihinsel kavramları da karşılamıştır.

Kaynaklar

- ARNAZAROV, S. (2004). Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Genel Bir Mukayesesi. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*, (s. 193–219), Ankara
- ARKONAÇ, S. (2005). *Psikoloji Zihin Süreçleri Bilimi*. Ankara: Alfa Yayınları.
- BABU, N. (2009). *Development of Theory of Mind and Mental State Language in Children*. New Delhi-İndia: Concept Publishing Company.
- BAYLIYEV, H. (1981). *Saylanan İşler*. Aşgabat: Turkmenistan SSR İlimler Akademiyası, İlim.
- LEVİN, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations*. London: The University of Chicago Press.
- BİBER, D., Johansson S., Leech G., Conrad S. and Finegan E. (1999). *Grammar of Spoken and Written English*. Longman.
- BOOTH, J., H. W. S. (1995). *Development of the Understanding of the Polysemous Meanings of the Mental State Verb Know*. 10, Cognitive Development, October–December, 529-549.
- BOOTH, J. (1994). Role of the Cognitive Internal State Lexicion in Reading Comprehension. *Journal of Educational Psychology*. Vol 86, No. 3, 413-422.

- BRETHERTON, I. and BEEGLY, M.(1982). Talking About Internal States: The Acquisition of an Explicit Theory of Mind. *Developmental Psychology*. 18, 906-921.
- ERDEM, M. (2004). Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişmeleri. *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı*. (s. 939-949), Ankara
- FURROW, D., BRYANT, D. and MOORE, C. (1989). Mental Terms and the Development of Certainty. *Child Development, Inc.*, 60, 167-171.
- GOATLY, A. (1997). *The Languages of Methaphors*. London and New York.
- GÖDELEKLİ, K. (2011). *Zihin Felsefesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını: 2337
- HALLIDAY, M. A. K. (1990). *An Introduction to Functional Grammar*. London.
- HAMZAYEV, M. Y. (1962). *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*. Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademisi Neşriyatı.
- HUGHES, C. ve LEEKAM, S. (2004). What are the Links Between Theory of Mind and Social Relations? Review, Reflections and New Directions for Studies of Typical and Atypical Development. *Social Development, Blackwell Publishing Ltd.*, 13, 59-619.
- İLAL, K. G. (1991). *Tıpsal Psikoloji, Tıpta Davranış Bilimleri*. (3.Baskı). Ankara: Güneş Kitabevi.
- JOHNSON, C. N. (1981). *Acquisition of Mental Verbs and the Concept of the Mind*. (ed. S. Kuczaj), *Language Development: Vol 1 Syntax and Semantic*, Hillside, NJ: Earlbaum: 455-478.
- JOHNSON, C. N. and WELLMAN H. M. (1980). Children's Developing Understanding of Mental Verbs: Remember, Know and Guess. *Child Development*, Vol. 51, No. 4 (Dec., 1980), 1095-1102.
- JOHNSON, C. N. and MARATSOS M. P. (1977). Early Comprehension of Mental Verbs: Think and Know. *Child Development*, 48, 1743-1747.
- KAMCHYBEKOVA, K. (2011). Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi II*, 3: 87-102.
- KARAAĞAÇ, G. (2008). Dil ve İnsan Oluş. *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. (ed. Ekrem Arıkoğlu) içinde s. 149-161, Ankara

- KARAKUŞÇU, M. N. (1999). *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*. Ankara: Pelin Ofset.
- KÖKNEL, Ö. (2003). *Akl ile Düşünce Gücü*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KULIEV, G. K. (1998). *Semantika Glagola v Tyukskih Yazıkah*. Baku: ELM.
- LEVİN, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations*. Chicago: University of Chicago Press.
- MOORE, C., FURROW, D., DAVIDGE, J. and CHIASSON, L. (1992). Mental Terms in Mothers' and Children's Speech: Similarities and Relationships. *Jf. Child Language*, 19, Britain: Printed in Great, 617-631.
- MORGAN, T. (1984). *Psikolojiye Giriş*. (çev. Sirel Karakaş), Ankara: Meteksan A. Ş.
- ÖMÜRALİEVA, S. (2001). *Kırgız Tili. Leksika*, Bişkek.
- RİCHARD, C. A. and Ernest R. H. (1999). *Psikolojiye Giriş*. (çev. Yavuz Alogan), Ankara: Arkadaş Yayınları.
- SARIYEV, B. (1998). *Türkmenenin Grameri – Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dünyası Gençlerinin Yayın Birliği.
- SHATZ, M., WELLMAN, H. M. and SILBER, S. (1983). The acquisition of mental verbs: A systematic investigation of the first reference to mental state. *University of Michigan*, 14 Cognition, 301-321.
- TEKİN T., ÖLMEZ, M., CEYLAN E., ÖLMEZ Z. ve EKER, S. (1995). *Türkmence Türkçe Sözlük*. Ankara: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- VESTER, F. (1997). *Düşünmek, Öğrenmek, Unutmak*. İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- WELLMAN, H. M. and JOHNSON, C. N. (1979). Understanding Mental Processes. A Developmental Study of Remember and Forget. *Child Development*, 50, 79-88.
- YAYLAGÜL, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II (1), Ankara, 17-51.
- _____ (2011). Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(4):100-111, E-yayın Tarihi: 22 Şubat 2011.

İnternet Kaynakları

www.tureng.com.tr (Erişim: 14.10.2012).

